

Favoritfåglar i favoritskogen

Hans Nyström

I en intervju för några år sedan i Göteborgstidskriften *Fåglar på Västkusten* tillfrågades Anders Enemar om sin favoritlokal som ornitolog. Svaret kom utan tvekan och med en karaktäristisk exakthet i lägesangivelsen: fjällbjörkskogen på Kaissats´ och Valles sluttningar, mellan Karsbäcken och Rödingvik, väster om Ammarnäs i Lycksele lappmark. Vad passar då bättre än att ägna en artikel i hyllningsboken åt just denna fjällbjörkskog?

Det var på sluttningarna av Kaissats och Valle som Anders år 1963 inledde LUVREprojektets kartläggning av fjällfågelfaunans sammansättning och förändringar. Med kompass, mätstav och rep lade han tillsammans med andra "urLUVRingar" ut provytorna i terrängen. A4, A5 och A8. Benämningarna på de ytor som fortfarande inventeras är knappast av den arten att de eggjar fantasin. Däremot fascinerar mellanrummen i sifferraden med sina antydningar om upphörda verksamheter och skrinlagda planer. Det händer att man träffar på en rad urblekta snitselknutar i skogen och förundrad stannar upp inför denna påminnelse om ett numera avlägset förflutet. Kan det vara den beryktade A-sjuan, en riktig svett drivare att döma av det nostalgiska historieberättandet över ärtsoppan och punschen vid LUVREträffarna? Då, i Begynnelsen, tycks dagarna ha varit längre och inventerarens uthållighet större än vad vi mäktar med, vi sentida efterföljare.

Jag minns honom, inventeraren, från mina första år i LUVRE under mitten av 1980-talet. Vi satt och höll vakt vid något siskbo eller var sysselsatta vid fångstnäten när han dök fram ur skogen med anteckningsbok och penna i högsta hugg och den där fjärran blicken man får när man försöker skilja bergfinkarnas bräkanden åt så att det blir rätt antal i protokollet. Inte mer upptagen dock än att han hade tid för en pratstund. Kanske åkte matsäckens hårdmackor fram under diskussionen om siskpopulationens beståndsväxlingar, också det en undersökning som han ursprungligen initierat. Var det första gången för året brukade han fryntligt meddela att han fortfarande kunde höra den grå flugsnapparens höga gnisslande och följaktligen platsade som fågelräknare ännu en säsong.

Nu går jag själv sedan tio år tillbaka som inventerare längs de gamla rutterna som Anders trampat upp. Fjällbjörkskogen mellan Karsbäcken och Rödingvik har blivit en favoritlokal också för mig.

Helst kommer jag upp till Ammarnäs tidigt, då björkskogen är brun och det finns en gnistrande skärpa i utsikten upp mot fjällsidorna. Vinden bär svalka med sig från snöfälten på högre nivåer och driver på de sista isflaken, som klirrande mot varandra samlas upp i Tjulträskluspen. Björkarnas lövsprickning är för varje år en hisnande upplevelse, en total förvandling, då dalen får färg och går från fattigdom till frodigt överdåd. Först märks bara en ljusning i den bruna sluttningen, sedan kommer den prickiga grönskan, får för några dagar en nästan gyllengul ton innan den tätnar, mörknar och blir kompakt. Tvåtre veckor brukar det ta innan även det översta bältet har färglagts och avtecknar sig mot de karga fjällhedarna. Då börjar också fågelsången tunnas ut. Den korta inventerings säsongen är över.

Det är den tiden som samerna kallar vårsommar, då renflockarna långsamt rör sig genom dalen på sin väg till sommarbeteslandet västerut i fjällen. Stilla morgnar hör man skällornas klang uppifrån sluttningen och ofta träffar man på djuren i skogen. Skrämda störtar de upp från vilan men blir sedan stående med sina spökaktiga ansikten riktade mot inkräktaren. Hornen är ulligt ludna, mestadels små knotor bara, men en och annan vaja bär präktigt utväxt krona, när flocken i gungande trav flyr bor mellan träden. Det sista man ser är de spetsiga stjärtstumparna, som bärs likt utropstecken resta i vädret.

Sedan några år tillbaka har jag inventerat den provyta som går under namnet A8. Det var den som Anders tyckte bäst om och in i det längsta höll fast vid, innan flugsnappargnisset tystnade. Den ligger längst bort, ett par kilometers vandring längs Tjulträskets strand och sedan upp ett stycke i sluttningen. Till skillnad från ytorna närmast vägen, där samernas veduttag öppnat gläntor och fläckvis föryngrat skogen, är A8 en renodlad urskogsyta. Terrängen är brant och oländig. Kantiga stenblock, somliga stora som hus, ligger kastade huller om buller med sugande kärnhål och porlande bäckar emellan. Där marken är torrare och skogen resligare har ovädren farit hårt fram. Överallt vänder stormfällena upp sina svarta vältor och stammar som knäckts spretar med flisiga brott. Man går där och känner förändringen i det oföränderliga: murknande lågor begravs under mossan och blir till ny jordmån i det eviga kretsloppet.

Men framför allt har jag lärt känna skogen under protokollgångarna - de milslånga linjetaxeringarna längs hela sluttningen som kompletterar inventeringen i provytorna.

Beteckningen "fjällbjörkskog" sammanfattar i själva verket en mångfald av biotoper. Därför blir vandringen aldrig enformig. Man rör sig ut ur det ena och in i det andra av skogens många rum och möter hela tiden nya miljöer.

De rikaste biotoperna finns längs Tjulträskstranden, i den vattendränkta ängsbjörkskogen, där kabbelekans rabatter lyser i kärren och den nordiska stormhatten lyfter sina parasoller under videbuskarna, en halvdecimeter högre för varje dag som går. Efter midsommar blommar hæggen längst stigen och inifrån snåren hörs trädgårdssångarens pladder eller härmsångarens hetsiga tonlöpor. Utmed bäckar och sänkor i terrängen sträcker sig fuktstråken upp i sluttningen, som saftigt gröna alkärr eller täta vidensnärjen, som förorsakar åtskilliga svodomor när man trött befinner sig på hemväg. Då är det skönt att komma ut på de öppna myrarna, som breder ut sig i mjukt fallande avsatser med nyckelblomster, svarthö och hjortronblom i starrmattan.

Även i den torrare björkskogen finns det rika partier. På några ställen har vedtäkt eller stormfällen skapat lövängslika öppningar, som soliga dagar sprakar av färg när fjällviol, rödblåra, smörboll och midsommarblomster har slagit ut. Mera i skymundan och före alla andra blommar tibasten på bar kvist under Kaissatstoppens brant. Men avsevärda arealer präglas av hedbjörkskogens magermarker med en undervegetation av enbuskar eller bara blåbärris, händelselösa passager för inventeraren, då bara någon avlägsen bergfink livar tystnaden. Blockterrängen är redan nämnd. Uppåt trädgränsen övergår den här och var i kala klippor, tillhåll för ringtrasten, vars vemodiga flöjttoner ljuder ut över dalen.

Vid Rödingvik, vändpunkten, brukar jag rasta och den platsen förtjänar ett särskilt kapitel. Här låg en av de gamla gårdarna kring Tjulträsket, grundlagda i början av seklet av samer som blivit av med sina renar och tvingats övergå till bofast liv. Ännu på 1960-talet, när Anders började gå sina rundor, hävdades slätterlandskapet. Nu återtar naturen den mark som med sådan möda röjdes och slyskogen tätar från kanterna. Men när man sitter där med termosen och smörgåsarna vid rastplatsen intill den äldsta stugan, utskälld av gulärlorna, kan man fortfarande göra sig en föreställning om smörbollsängarnas vidd i sluttningen ner mot sjön. På andra sidan vattnet reser Stouraigert sin dystra profil, snöstrimmig mellan de svarta stupen. Gärna följer man med kikaren krönets konturer för att upptäcka någon rovfågel - och det händer faktiskt att kungsörnen seglar på uppvindarna eller att jaktfalken har vägarna förbi under patrulleringen av sitt rymliga revir.

De igenväxande ängarna vid Rödingvik påminner om att fjällbjörkskogen alls inte är någon ödemark som legat obefolkad sedan tidernas begynnelse. Tvärtom; har man väl fått upp ögonen för dem märker man överallt spåren

efter människornas närvaro. Det kan vara nävertäktens svarta ringar kring björkstammarna, en grånad hässjestör på myren eller stigen som snart utplånad ringlar sig fram genom terrängen. Den öppna, gräsiga gläntan är i själva verket en betesvall eller lägerplats från gången tid, då renarna var tama och hölls under ständig uppsikt av sina ägare.

Omkring femtio fågelarter brukar man kunna räkna in under de drygt tjugofem timmar man årligen ägnar åt protokollgången. De två vanligaste, lövsångare och bergfink, står för tre femtedelar och lägger man till rödvingetrast, gråsiska, järnsparv, sävsparv, björktrast, blåhake, rödstjärt och trädpiplärka når andelen upp till nästan nittio procent.

Mot denna bakgrund avtecknar sig överraskningsmomenten. Hönsfåglarna till exempel. Dalripetuppen brukar annonsera med några dämpade "käu, käu" innan hans kiknande skratt ljuder och paret surrar iväg över blockmarken, men tjäderns tungt bullrande uppflog kommer utan förvarning. Lika plötsligt dyker stenfalken upp, småfågeljägaren framför alla andra. Jag minns en gång när jag nästan blev påflugan av den gråblå hannen, som kom farande likt en pistolkula i ansiktshöjd mellan trädstammarna och väjde undan först när jag instinktivt höjde händerna till skydd. Gällt skrikande och med fladdrande vingar flyger falken runt fridstöraren om han kommer för nära den ruvande honan i det gamla kråkboet vid sjöstranden.

Min favorit hör emellertid till de mera diskreta: den tretåiga hackspetten. Någon gång, särskilt tidigt på säsongen, hörs hans långa, glesa trumvirvel genom skogen och då kan man leta sig fram till honom där han sitter med solblänk i den gula hjässfläcken i toppen av en högstubbe och bearbetar den träflisa som ger bästa resonansen. Men för det mesta är han alldeles tyst. Rätt som det är har man honom bara tätt inpå sig. Med lätta slag av näbben undersöker han björkstammarna och vore det ett mindre vetenskapligt sammanhang än LUVRE skulle jag utnämna honom till skogens egen ande, när han mossigt svart och vit som en barkflaga rör sig bort mellan träden. Med hjälp av ungarnas knäppande tiggäten finner man vid midsommartid ofta boet. Till skillnad från den mindre hackspetten, som också häckar i fjällsluttningen, är den tretåige ofta alldeles oskygg och varnar då inte vid boet, så man kan utan att störa slå sig ner en stund och följa matningsbestyren.

En av fjällfågelfaunans mest intressanta sidor är de stora variationerna i flera arters förekomst, som till stora delar sammanhänger med motsvarande fluktuationer i födotillgången. Vissa år är björkens frösättning osedvanligt rik och då genljuder skogen av gråsiskornas slammer och kvintileranden. Mera regelbundet återkommer björmmätarlarnas massuppträdande, som följer en

tio-elvaårig cykel. Under toppåren livnär nästan alla tättingarna i fjällslutningen sig själva och sina ungar på de gröna larverna men det är framför allt bergfinken som svarar med en kraftig beståndsökning. För inventeraren är invasionen av "björkmask" en inte helt angenäm upplevelse. Skogen blir visserligen öppen och genomsynlig allteftersom bladen blir uppätta och trädkronorna tunnas ut. Men samtidigt klibbar den ... Man hör hur det smackar och knaprar överallt och när man kommer hem har man med sig de gröna larverna - i håret, i kläderna och mosade mellan anteckningsbokens pärmar!

Då är smågnagaråren en mera odelat positiv upplevelse. Normalt varierar gnagarbestånden i norra Sverige enligt en fyraårig cykel av accelererande tillväxt, kulmination och sammanbrott, följt av en ny återhämtning. Ett stort mysterium för den ekologiska forskningen är varför denna regelbundna växling delvis tycks ha satts ur spel under senare år, särskilt beträffande fjälllämmeln, som inte sedan början av 1980-talet uppvisat någon riktig topp. Björkskogens sorkarter har varit något pålitligare, till stor glädje för ornitologen, för sorkarnas prassel i riset betyder att det finns chans till spännande möten med rovfåglar och ugglor.

Först och främst handlar det förstås om fjällvråken. Ett riktigt gnagarår kan alla de gamla vråkbona i klippbranter och trädklykor vara bebodda, vilket betyder sexsju häckande par längs slutningen. Fjällvråkarnas klagande skrik och långa, flacka dykningar om man kommer för nära boet blir ett vanligt inslag under protokollgången.

Bland ugglorna är nog hökugglan den man träffar på flest gånger. Ofta annonserar småfåglarnas varningar hans närvaro och man hinner lagom fram för att se honom pila bort mellan träden. Men han kan också sitta helt öppet i en torraka på myren och svänga den långa stjärten av och an. Då får man möta den stränga blicken i hans gula ögon. Hökugglan häckar i stubbar och ihåliga träd men ungarna lämnar tidigt boet och sitter likt gråludna småtroll utspridda i skogen.

Jordugglan hör mera de öppna markerna till. Ett år när vi bodde i Wasséns stuga vid Tjulträskvägen häckade två jordugglepar alldeles i närheten, ett i grustaget och ett vid rengärdet längre upp i backen. När vi tog kvällspromenaden hördes ungarnas fräsande tigglaten i flera riktningar. Ofta kom någon av föräldrarna farande, slog till i toppen av en telefonstolpe, vände sitt dödskallesansikte mot oss och glämfste. Under nätterna jagade ugglorna med stela vingrörelser över ängen nedanför huset, nästan vita i den bleka skymningen. Samma år höll ett par blå kärhökar till vid "nätkullen" längre bort i slutningen. Vi såg ibland hannen komma dragande nedifrån dalen och hur honan då alltid sköt

upp från samma ställe i skogen för att ta emot det byte han bar med sig. Där låg boet, förstod vi, och den dag då jag efter ivrigt sökande avslöjade hennes hemlighet hör till de mera minnesvärda under Ammarnäsåren.

Ja, så skulle man kunna fortsätta att berätta.

Men nu går ännu en LUVREsäsong mot sitt slut. Just idag, när jag skriver dessa avslutande rader, har jag gått den sista protokollgången till Rödingvik, tur och retur. Sex timmar alldeles ensam i skogen, i en terräng som kräver total uppmärksamhet och kroppsansträngning. För att utföra sin uppgift måste man ge akt på varje ljud och varje rörelse i vegetationen. Det ger en egendomlig känsla att på detta sätt vara utlämnad till omgivningen. Man blir inte "ett med naturen", som det heter med en sliten klyscha, men något snarlikt och samtidigt motsatt: man kommer så nära att man känner hur naturen lever sitt eget liv oberoende av oss människor, på andra sidan av en gräns som det inte går att träda över. Outgrundligt stor och likgiltig bara existerar den och ägnar inte en tanke åt den svettige mannen i grön jacka som sliter sig fram genom enenåren, klättrar över stenblock och halkar omkull med sitt anteckningsblock i videkärren!

